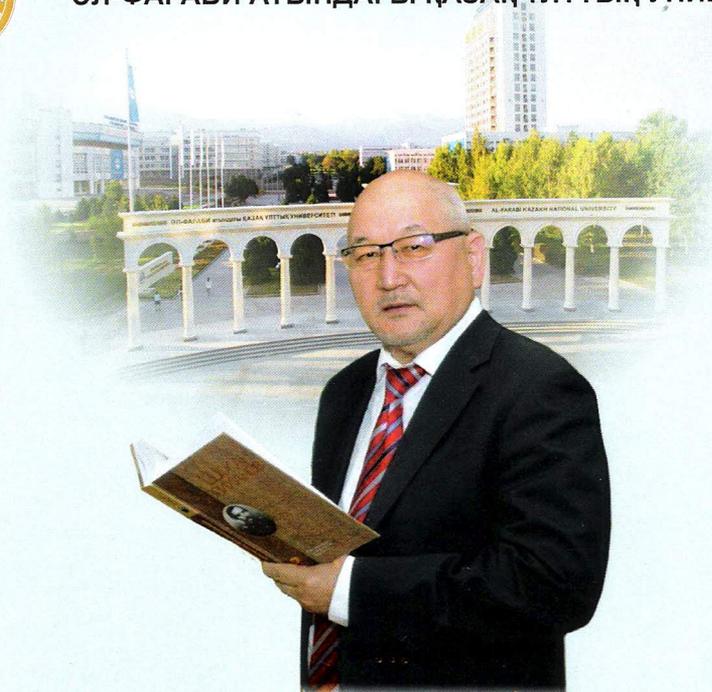

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Талас Омарбеков

70 жас

ҚР ҰҒА Құрметті академигі, т.ғ.д., профессор
Талас Омарбековтың 70 жылдығына арналған
«ҚАЗАҚ ТАРИХЫНА ЖАҢА КӨЗҚАРАС» атты
халықаралық ғылыми-теориялық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, 1-маусым, 2018 жыл

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-теоретической конференции
«НОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ИСТОРИЮ КАЗАХСТАНА»,
посвященной 70-летию
Почетного академика НАН РК,
д.и.н., профессора Таласа Омарбекова

Алматы, 1 июня, 2018 года

MATERIALS
of the international scientific and theoretical conference
«NEW VIEWS ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN»
dedicated to the 70th anniversary of the
Honorary Academician NAS RK,
Doctor of Historical Sciences, Professor Talas Omarbekov

Almaty, 1st of June 2018

ҚР ҰҒА Құрметті академигі, т.ғ.д., профессор
Талас Омарбековтың 70 жылдығына арналған
«ҚАЗАҚ ТАРИХЫНА ЖАҢА КӨЗҚАРАС»
атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
Алматы, 1 маусым, 2018 жыл

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-теоретической конференции
«НОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ИСТОРИЮ КАЗАХСТАНА»,
посвященной 70-летию Почетного академика НАН РК,
д.и.н., профессора Таласа Омарбекова
Алматы, 1 июня 2018 года

MATERIALS
of the international scientific and teoretical conference
«NEW VIEWS ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN»
dedicated to the 70th anniversary of the Honorary Academician NAS RK,
Doctor of Historical Sciences, Professor Talas Omarbekov
Almaty, 1st of June 2018

Жалпы редакциясын басқарған

Мұтанов Ғ.М. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ректоры, ҚР ҰҒА академигі

Жауапты редакторлар:

Рамазанов Т.С. – ғылыми-инновациялық жұмыс жөніндегі проректор, ҚР ҰҒА академигі

Ноғайбаева М.С. – тарих, археология және этнология факультетінің деканы, қауымдастырылған профессор

Кәрібаев Б.Б. – Қазақстан тарихы кафедрасының меңгерушісі, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, т.ғ.д., профессор

Құрастырушы

Байдавлетова М.Д. – Қазақстан тарихы кафедрасы меңгерушісінің ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық байланыс жөніндегі орынбасары, PhD

«Қазақ тарихына жаңа көзқарас» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдар жинағы. Алматы, 1 маусым 2018 ж. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 380 бет.

ISBN 978-601-04-3444-8

«Қазақ тарихына жаңа көзқарас» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның жинағына шетелдік және отандық ғалымдардың «Профессор Т.Омарбековтың өмірі мен шығармашылығы», «Ежелгі және орта ғасырлардағы Ұлы Дала тарихы: этногенез және культурогенез», «Еуразияның түркі әлемі», «XV-XVIII ғғ. Қазақ хандығы: мемлекеттік құрылысы, саясаты, дипломатиясы, экономикасы», «Ресей империясының саясаты және Орталық Азия халықтары», «Кеңестік Қазақстан: саяси-әлеуметтік үдерістер», «Қазақстан тарихындағы бірегейлік және модернизация» атты тақырыптық проблемаларға арналған зерттеулер топтастырылды.

Баяндама мәтіні мен мазмұнындағы қателер үшін авторлар жауапты.

3. ҚР ОМА, 135к., 1т., 61-іс, 6-7 п.

4. ҚР ОМА, 135к., 1т., 61-іс, 6-7 п.

5. Сонда, 135к., 1т., 13-іс, 97-98 п.

6. ҚР ОМА, 35к., 1т., 109-іс, 1 п.

7. Қараңыз: Омарбеков Т. Қазақ байына жана көзқарас қажет? // Ақиқат, 1994 ж., №6, 75б.

8. Систематическое собрание законов Российской Советской Федеративной Республики, действующих на 1 января 1928г.- М., 1929, -Т. 1,-680с

9. Омарбеков Т. Қазақ байы қалай тәркіленді. Ана тілі. 1991 жыл 14 қараша.

КЕҢЕС ӨКІМЕТІ КЕЗІНДЕГІ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚТАР

С. Смағұлов,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақстан тарихы кафедрасының аға оқытушысы

Кеңес дәуірі кезінде Қазақстанда алапат ашаршылықтар болып, халқымызды жер бетінен біржолата құртып жібере жаздады. Соның ішінде, әсіресе, екі үлкен әлеуметтік апат еліміздің мәңгі есінде сақталып қалды. Мұның біріншісі – 1921-1922 жылдары, екіншісі – 1930-1933 жылдары болған ашаршылықтар. Оған не себеп болды, біз енді сол жөнінде ой толғасақ.

Былтыр, яғни 2017 жылы дүниені дүр сілкіндірген, Еуразия құрлығының ұлан-ғайыр аймағын астан-кестен еткен 1917 жылғы Қазан төңкерісіне 100 жыл толды. ҚР Президенті-Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында атап көрсеткендей: «Күллі ХХ ғасыр революциялық сілкіністерге толы болды. Бұл осы аумақтағы барша ұлттарға мейлінше әсер етіп, бүкіл болмысын өзгертті... Өткен ХХ ғасыр халқымыз үшін қасіретке толы, зобалаң да зұлмат ғасыр болды. Біріншіден, ұлттық дамудың ықылым заманнан жалғасып келе жатқан өзімізге ғана тән жолы біржола күйретіліп, қоғамдық құрылымның бізге жат үлгісі еріксіз таңылды. Екіншіден, ұлтымызға адам айтқысыз демографиялық соққы жасалды. Оның жарасы бір ғасырдан бері әлі жазылмай келеді. Үшіншіден, қазақтың тілі мен мәдениеті құрдымға кете жаздады. Төртіншіден, еліміздің көптеген өңірлері экологиялық апат аймақтарына айналды» [1].

«Патшалық Ресей бізді тұншықтырды, атамекенімізді қанға бояды. Большевиктік Ресей де бізді тұншықтырып, атамекенімізді, отбасымызды қанға бояуда» [2], - деп Мұстафа Шоқай бекер айтпаса керек.

«Қазақстанның экономикалық жағдайы тіпті 1917 жылғы революцияға дейін де нашар болатын, ал 1918 жылы соғыс бұрқ ете түскен кезде одан да төмендеп кетті. Атап айтқанда, кеңестер билігіндегі өңірлердің хал-ахуалы өте ауыр еді. 1918 жылдың басында шыққан национализациялау туралы декреттер астық егілуге тиісті жерлерді ашықтан-ашық тартып алды, ашық базарлардағы азық-түлікке тәркілеу жүргізілді, ал базарлардың өзінде азық-түлікті қолдан арзан бағамен сату күшпен реттеліп отырылды. Тамыз айында большевиктік билеушілерге бүкіл Шығыс майдан бойынша астықты күшпен тартып алу жүктелді... 1918 жылы жаз айларында мыңдаған қазақтар мен қырғыздар аштан қырылды. Кеңестік ресми өкілдердің жергілікті халықтың аш халін көзімен көріп, жағдайдың бұдан да гөрі насырға шабатынын сезінуден басқа ештеңе істей алуға қауқары да жоқ еді. Төменде ресми баяндамадан алынған үзінді Қазақстандағы революцияның ең басты жеңісі таптық белгінің бытшытын шығарып, кез келген адамды қайыршыға айналдырғанын көрсетеді: «осыған қарағанда қырғыздардың (қазақтардың) күні кешеге дейін жайлы тұрмысы барларының өздері де қайыршыға айналды. Сондықтан далалық облыстарда тұратын қырғыз әулеттерінің келесі жылдың жазына дейін экономикалық көмек сұрамайтындары сирек кездеседі» (Марта Олкот. Қазақтар. Стэнфорд, 1987) [3].

«Қазақ» газетіндегі «Жасасын, Алаш автономиясы!» деген мақаласында Міржақып Дулатов атап көрсеткеніндей: «Қымбатшылық, ашаршылық күннен күнге күшейді. Біреуді-біреу тал түсте талау, өлтіру, зорлау, абақтыға жабу деген нәрселер баланың ойынындай болып кетті. Ертең тірі болуына бүгін ешкімнің көзі жетпеді. Малын-жанын қорғайын дегендер Совет үкіметіне қарсылық қылған болып танылды. Мынауың елге бүліншілік дегендер контрреволюционер аталды» [4].

Ресейдегі азамат соғысының салдарынан қазақ даласындағы шаруашылықтар күйзелді. Себебі, Кеңес елінде азық-түлік отрядтары құрылып, олар халықтан азық-түлікті тартып алып, Қызыл Армияға жөнелтумен айналысты. Негізінен, олар астықты шаруалардан тұрақты кесімді бағамен сатып алуға, дәулетгілерден еріксіз тартып алуға тиісті еді, бірақта бәрі де басқаша болды. Отрядтар шаруалардың астығын күштеп алып, оларға түк те қалдырмады. Олардың халыққа қысымы 1919-1920 жылдары тіпті күшейді. Бұл кезде Қазақстанда 11,5 мыңға жуық адамы бар 370 азық-түлік отрядтары болды. Олардың басым бөлігі Ресейдің Мәскеу, Петроград, Иваново-Вознесенск тәрізді ірі қалаларынан келгендер еді, сол себепті бұлар жергілікті халықты аямады. Қазақтардан азық-түлік отрядтары тым аз жасақталып, сырттан келгендер халықты ашықтан-ашық тонауға кірісті. Кеңес үкіметі азамат соғысы кезінде

ауылшаруашылығы өнімдерін дайындаудың төтенше жүйесін, «соғыс коммунизмі» саясатының негізгі белгілерінің бірі – азық-түлік салғыртын жүргізді. Ол 1919 жылғы 11 қаңтардан 1921 жылғы наурызға дейін күшті өрістетілді. Азық-түлік салғырты бойынша қойылған басты талап: шаруалардың өзіне талшық етуге жетер-жетпестей ғана азық қалдырып, қалғанының бәрін мемлекетке міндетті түрде тұрақты бағада өткізуге тиістілігі болды. Ал шаруаларға астығын еркін сатуға, базарға шығаруға қатаң түрде тиым салынып, оны тыңдамағандар қатаң жазаланды. Азық-түлік салғырты Қазақстан мен Түркістанға 1920 жылы енгізіліп, толық емес деректер бойынша, 1920 жылы Қазақстан шаруаларынан 44 миллион пұт астық, 5 миллион пұт ет, 333 мың пұт май және басқа да көптеген ауылшаруашылығы өнімдері жинап алынды, қазақтар көп малынан айрылып, жұтады. Азық-түлік отрядтары қарудың күшімен халықтың соңғы үнеміне дейін сыпырып алғандықтан, әр жерде қарулы қарсылықтар оты бұрқ ете түсті. Азық-түлік салғырты 1921 жылғы наурызда басталған жаңа экономикалық саясатпен алмастырылды. Алайда жұтаған халықтың жағдайы онымен жақсарған жоқ.

1918-1920 жылдары болып өткен Азамат соғысы аяқталысымен Кеңес өкіметінің әскери-коммунистік шаралары қайшылықтарға тап болды. Қазақстанның экономикасы дағдарысқа ұшырады. Қатты дағдарыс республиканың ауыл шаруашылығынан айқын байқалды. Мысалы, егістік көлемі 1914 жылғы 3,6 млн. десятинадан 1922 жылы 1,6 млн. десятинаға дейін қысқарды. Осы кезеңде астықтың жалпы өнімі 3 еседен аса кеміп кетті. Мал шаруашылығының саласы да ауыр халге ұшырады. Жалпы алғанда, осы жылдарда барша мал түрі 10,8 млн. басқа кеміді.

Ауыл шаруашылығындағы апатты жағдай 1921-1922 жылдардағы аштыққа алып келді. Батыс Қазақстанның 5 губерниясында: Орынбор, Қостанай, Орал, Ақтөбе, Бөкейде 2,3 млн. адам ашыққан.

Кеңес үкіметі Қазақстандағы 1921-1922 жылдардағы аштықтың себептерін былайша түсіндіруге тырысты: 1) жұт, малдың көктайпақтан қырылуы; 2) 1920 жылы қатал қыстың ерте түсуі; 3) пішеннің жетіспеуі, жайылымның тақырлығы, өйткені мұның алдында бірнеше жыл қатарынан шөп шықпаған болатын. Басқаша айтқанда, қазақ халқының бұл қырылуы табиғаттың қолайсыз құбылыстарының кесепаты деп көрсетілді. Ал, Мұстафа Шоқай өзінің «Қазақ жеріндегі ашаршылық» деген мақаласында оның шынайы себептерін былайша көрсетті: «шын мәнінде, қазақ жеріндегі жұт ... революция әкелген апат, большевик саясаттың кесірі. Бұл – алты атарды кезеніп тұрып, халықтың малын тартып алудың салдары. ... Халықты алдап-арбау арқылы малын әкетіп, қайтарып береміз, жақсылық жасаймыз деп беті бүлк етпестен істелген арсыздықтың салдары» [5].

Алаш зиялыларының бірі Абдолла Асылбековтің 1921 жылғы Қазақстандағы аштыққа байланысты нақты дәлелдерге сүйене отырып «Қызыл Қазақстанда» жариялаған «Қазақ Республикасындағы аштықтың ауданы» атты мақаласы осы зұлмат туралы көп мәліметтер береді («Қызыл Қазақстан», № 4, 1922, 7 январь). Бұл мақалада сол жылғы аштықтың нақты себептері ашық айтылады. Қазақ халқының қызылдардан да, ақтардан да қатты жапа шегіп, елді жайлаған жұттан емес, сол әскерлердің ылаңынан қырылғанын әшкерелейді. Сонымен қабат, халық санын көрсететін статистикалық мағлұмат та өте маңызды орын алған. Қазақ Республикасындағы төрт облыстағы халықтың екі миллионнан астамы, яғни 59 пайызы аштыққа ұшыраған дейді, – Абдолла Асылбеков. Осы дәйекке сүйене отырып, егер төрт облыста 3 миллионнан астам қазақ болса, онда қалған аймақтағы халық санының қанша болатынын оймен шамалауға болады. Бұл жерде әңгіме тек қазақ халқына байланысты айтылған фактілер деп түсіну керек. Өйткені осы кездегі аштыққа ұшыраған аймаққа КИРЦИК-тің өкілі ретінде келген Смағұл Сәдуақасов жұт жайлаған елдімекендердегі орыс пен қазақтың жай-күйін өзінің есебі ретінде жасаған баяндамасында ашық жазған. Бұл бойынша орыстар аштан қырылмаған. Аштан тек қазақ қырылған, Орыстарға тамақ үлестірілген. Қазақ құр қалған.

А. Асылбеков өз мақаласында былай деп жазды: «Крестьяндардың астығы қазынаға алынды. Сондықтан халықтың қолында тіршілігін сақтарлық артық астық, сауып ішерлік сауын қалмады. Бәрібір биылғы жазғы құрғақшылық болып, егін-шөп шықпай қалмағанда да, жұрттың көбі аштыққа ұшыраған болар еді. Бұл шаруашылықтың бұзылған қиындығының, тұрмыстың ауырлығының салдары. Сөйтіп, халық зор аштықтың апатына ұшырады.

Революция болғанға шейін Қазақ Республикасының астығы өзіне жетуші еді. Егіншілік кәсібін қылатын крестьяндар егін етуге жарайтын жерлерінің бәріне тегіс егін шашып оған астығы өз ішермендігінен артылып, көшпелі мал баққан егін екпейтін елдерді асырауына жететін егіннің бұрынғы дағдылы шығысы жылына 140 миллион пұт астық беретін. Халықтың ішермендігіне жүз миллионнан артық кетпейтін. Қалған қырық миллионды басқа базарларға сатушы еді. Сондықтан жұрт көп аштыққа дәл биылғыдай орасан ұрынбайтын.

Қазақ Республикасының шаруасы 1917 жылдан бері жылдан жылға өзгерді. Бұрынғы шаруа күйзеліп шаруашылық бүлінді. Жыл сайын шаруа бұрынғысынан кері кетті. Бұлай шаруаның бүлінуіне себеп жұт, құрғақшылық болғанмен, әсіресе, өктеген өзгерістен соңғы әлеумет соғысы. Егін 1917 жылдағыдан тең жартысы кеміген, мал жүздің 83-і кеміп 17-і ғана қалған. Міне, осындай құлақ естіп, көз көрмеген егін, мал шаруасының күйзелуі, төмендеуі, жылдан жыл кері кетуі, әрине көп себептерден

шыққан. Сол себептің ең зоры, ең үлкені әлеумет соғысы. Қазақ Республикасында, әсіресе солтүстік жағында басмашылықтың басылмауы. Бұл басмашылықты басу, бітіруге жіберген қызыл әскер болсын, ақтардың бандиттерінің салдары болсын жүрістері Қазақ Республикасында үзілмеді. Соғысы да шаруашылық ретіне қарамайды. Артық нәрселерді екі жағы да дұшпандарына түспес үшін шегінген кезде тұрған жеріндегі нәрселерді өртеп кетті һәм өздеріменен бірге алып кетті. Мәселен, 1920 жылғы Торғайдағы жұт қыс қатты болып, шөп шықпай қалғандықтан болмай, ерсілі-қарсылы жүрген әскер жұрттың шөбін аттарына берген. Бар қонды көліктерін лауға мінген. Қалада карточкамен өлшеулі ас алатын қаладан шыққан солдаттар қырдағы тұрмысты да қаладағыдай біліп, елдің бар соғымының еттерін «Буржуйсындар» деп өздерінің ойларына келгенше асып жеген. Сөйтіп, халықтың шөбі таусылып, қолдағы малдары, бар қонды көліктері лауда болып, қырдағы малды бағуға қонды көлік болмай, қырдағы малдары қырылған. Сойған соғымдарының еттерін әскер жеп тауысып, қаладан сатып алуға астық шықпай, қазан жұтына ұшырап, адамдары ашыққан.

Кең Қазақ Республикасында жазғытұры ойлағандай астық шығымы болмай, салынған егін қалыбыменен Қазақ Республикасының Орынбор, Орал, Қостанай, Ақтөбе, Бөкей губерналарында шықпай қалды. Бұл губерналардың бар халқының саны 2 220 000 жан. Егінжай ауданы 1 130 000 десятина. Бұдан 700 000 десятина егіннен бір дән шықпай құрып кетті. Қалған 430 000 десятинадан барлығы десятинасынан 6 пұттан екі жарым миллион пұт астық алынды.

Осы күні декабрь менен январьда аштардың саны 2 039 900 жан. Бұл аш губерналардағы барлық жанның жүзден 59-ы (59%). Аш губерналардың соңғы хабарларына қарағанда күннен күнге өсіп, көбейіп барады. Нан таусылды. Жұрт шөп жеп, ағаштың тамырын, өлексе жиюшы еді. Оның өздерінің аздығы һәм аузына түскенді жеп тамақ қылып аштан, аурудан өлгеннің көбейгендігін білдіреді.

Егер де астық табылмаса, халықтың бәрі аштан өліп, құрып таусылмақ. Қазақ Республикасындағы жергілікті халық қазақ халқы мәдениет жүзінде әбден кейін қалған көшпелі жұрт. Далада астық апаратын шойын жол, ауруларын қарайтын аурухана, бастарын қосып, бір жерден асырауға жері шалғай бытыранды. Аштықтан сау жаққа көшіруге жылы киімі жоқ. Ауырып, аштан қырылып жатыр. Соның үшін қалғанын аман сақтап, алып қалу үшін жылдамырақ жәрдем ісіне қатынаспаса, қазақ халқынан тарихта бар еді, жоқ болды деген сөз ғана қалмақ» [6].

Қазақстанда 1920, 1923 жылдары ауылшаруашылығы санақтары жүргізілді, профессор С.П.Швецовтың басқаруымен жерге орналастыру мөлшерін белгілеуге арнайы экспедиция шығарылды. Олардың мәліметі бойынша, 1921 жылғы ашаршылықта Қазақстан халқы 30 пайызға дейін азайған. Кейбір елді мекендердің тұрғындары 100 пайызға қырылып, көбісі жолда, үйінде аштықтан ажал құшқан. Осы санақ Ақтөбе, Торғай аймақтарында шаруашылықтардың үштен бірінің жойылып кеткендігін, Батыс Қазақстан халқының 31,4 пайызының қырылып қалғанын көрсетіп берді. Алайда санақ материалдары толық болмағандықтан (мүмкін әдейі солай жасалған да шығар), әлі күнге дейін осы ашаршылықта қанша адамның қырылып қалғанын анықтау қиынға соғып тұр.

Еліміздің тарихындағы екінші ең үлкен ашаршылық 1930-1933 жылдары болды. Тарихшылардың, саясаттанушылардың пайымдауынша, оған кінәлі Қазақстанда жүргізілген сталиндік-голощекиндік реформа, содан туындаған шаруалардың жекеменшігін тәркілеу, жою, әртүрлі ауылшаруашылық салықтарымен бас көтертпеу, күштеп отырықшыландыру, күштеп колхоздастыру, дәулеттілерді, зиялыларды «феодализмнің өкілі, буржуазиялық интеллигенция» санап атып-асу, билікке жалшыларды тартып, қоғамды қолдан надандандыру.

ВКП (б) Орталық Комитетінің Қазақстан өлкелік партия комитетінің басшылығына Ш.И.Голощекинді жібергені мәлім. Екінші пленумда сөйлеген сөзінде-ақ: «Ауылды кеңестендіру, бұл – шын мәнінде, Қазақстанды кеңестендіру. Сондықтан барлық салада біздің жұмысымыздың ілгерілеуі үшін қазақ кедейлерін ұйымдастырмай әсте мүмкін емес», - деп жар салған ол билік басына келгеніне екі ай өтер-өтпесте ауылдарды аралап көрмей-ақ елдегі жағдайға өзінше баға беріп, байбалам салды. «...ауылда байдың үстемдігі, рудың үстемдігі өзгерссіз сақталған, шын мәнінде өлкеде кеңес өкіметі орнамаған», - деп мәлімдеді. Сол кезде «Советская степь», «Еңбекші қазақ» газеттерінің бетінде Голощекиннің «Ауылды кеңестендіру», «Асыра сілтеу болмасын, аша-тұяқ қалмасын» деген сөзі ұран болып көтерілді. Сөйтіп, ол Қазақстанда «Кіші Қазан» өткізуге кірісті, қазақтың төрт түлік малын түгел сыпырып алып, мемлекет меншігіне бергізді, әсіресе, қазақтың «жаны» - жылқының көзін жоюға айрықша күш салынды.

«Ұжымдастыру» деген желеумен көшпелі елді арсыздықпен тонатып, халықты әдейі ашаршылыққа ұрындырды. Қызыл империя бейбіт заманда қазақ ұлтына жасаған нәсілшілдік қылмысын әлемдік қауымдастық алдында жасырып, кеңестік цензура көп жылдар бойы 1931-1932 жылдардағы қазақ даласындағы ашаршылықты баспасөз бетінде жазуға, бұқаралық ақпарат құралдарында айтуға қатаң тиым салды. Әкімшілік биліктің осынау ел ішіндегі арандату саясатына, әділетсіздік пен зорлық-зомбылыққа қарсы шыққандар «халық жауы», «бандалық құрылым» аталып, қырып жойылды.

1930-1933 жылдардағы қолдан жасалынған ашаршылықтан елімізде қазақтардың үштен бірі ғана аман қалды. Өйткені, 1937 жылғы Бүкілодақтық халық санағының алғашқы мәліметтері бойынша Қазақстанның ауыл халқы 1930 жылдың 1 маусымынан 1933 жылдың 1 маусымына дейін 3 миллион 379,5 мың адамға кеміген. Осы кемуден 1 миллионнан астам босқындарды шығарып тастасақ, 1930-33 жылдардағы аштық құрбандарының 2 миллион 200 мың адамнан асып түсетінін байқаймыз. 1992 жылы осы мәселені ҚР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының комиссиясы арнайы тексерген-ді. Сонда: «Қазақ елі аштықтан және соған байланысты індеттерден, сондай-ақ табиғи өлім деңгейінің үнемі жоғары болуынан 2 миллион 200 мың адамнан, яғни барлық қазақ халқының 48 процентінен айрылды», - деп бұл комиссия нақты тұжырымдама жасады.

Қазір белгілі болып отырған жағдай, 1930-1933 жылдардағы қолдан жасалынған ашаршылықтан негізінен, жас балалар мен әйелдер көп қырылып, оның халқымызға демографиялық зардаптары да ауыр тиді, ұлтымыздың сан жағынан өсуін тежеп тастады. 1897 жылғы патша өкіметінің санағына сенсек, қазақтар көрші өзбек ұлысынан үш есеге жуық артық, яғни 4 миллион 84 мың болыпты. Аштықтың ащы дәмін татпаған өзбек халқы бұл күндері 30 миллионға жуықтаса, қазақтарды шет елдегі қандастарымен қоса есептесек, орташа болжам бойынша саны 15-17 миллион шамасында ғана. Мұны еске алғанында кейбір тарихшылар «Егерде 1930-1933 жылдары елімізде қолдан аштық жасалмағанында, қазақтардың саны 60 миллионның үстінде болар еді», - деп те ой толғайды.

«Саяси маньяк» Голощекин тұсында асыра сілтеушіліктің шын мәні саяси бүркемеленсе де, ол қызыл империя үстемдік құрған шақта айтуға да, жазуға да тиым салынған мәселе болса да, кейін бұл әлеуметтік апат – «Қызыл қырғын», «голощекиндік геноцид» деген тарихи атауға ие болды. «Голощекиндік зұлматтың қазақ халқына алып келген шығыны әлем тарихында (пайыз есебімен) гитлершілдердің Еуропадағы еврейлерге жасаған сойқанымен пара-пар келіп, Кампучиядағы «қызыл кхмерлер» зардабынан асып түседі. 1932 мешін жылы болған бұл зұлмат 20 ғасырдағы адамзат баласына қарсы жасалған ең өрескел қылмыстардың бірі болып саналады», - деп жазады белгілі демограф М.Тәтімов пен тарихшы Т.Омарбековтер.

Мысалы, әйгілі демограф-ғалым М.Тәтімовтің ой-толғауы мынадай: «Большевиктік өкімет көшпелі және жартылай көшпелі қазақтар үшін нағыз зұлмат орнатты, өйткені олар ұжымдастыру науқанын пайдаланып, олардың өмір сүру көзі – малдарын сыпырып алып, аш қолымен колхоздарға тықты. Бұл аштықтың басы 1928 жылы байлардың мал-мүлкін күшпен кәмпескелеуден басталады. Аштықтың басталуы ұжымдастыру және таяудағы көшпелі елді күшпен отырықшылдыққа айналдыруды тежеу қарқынмен жүргізудің нәтижесінде тездетілді. Филип Голощекин өзінің «Кіші Октябрь» идеясын Сталиннің жеке өзінің құптап, қолдауымен сол кездегі әміршіл тәртіптің жазалау жүйесін пайдаланып отырып, ескі Ресейлік отарлық тәртіптің бүтіндей екі ғасырда істей алмағанын екі жыл ішінде іске асырды. Жасанды ұйымдастырылған аштықтың нәтижесінде – голощекиндік зұлматтан Қазақстанда 1 млн. 300 мың қазақ өлді. Еуропа тектілерден 200 мың адам, яғни олардың 8-9 проценті шетінеді. Аштықтан және зұлматтан аман қалу үшін 900 мың қазақ (18 процент) шет аймаққа – шекарала Ресейге, Орта Азияға, сондай-ақ Қытай, Монғолия, Ауғанстан және Иранға қаша көшті. Қазіргі қазақ диаспорасы санының үштен екісін (3 млн. 333 мың) осы біржолата көшіп кеткен халықтың ұрпақтары құрайды. Өлгендерді және шет жерге көшкендерді қоса есептесек қазіргі Қазақстан Республикасындағы жергілікті халық өзінің 70 процентке жуығынан айырылған. Жалпы шығыс жергілікті халықтың көшпелі аудандарында 85-90 процентін, жартылай көшпелі аудандарда 70-75 процентін, ал отырықшы аудандарда 50-60 процентін құрайды. Голощекиндік зұлмат немере қазақстандық қайғылы жағдайдың ауыртпалығы Украинада болған аштықтан жалпы өлген адам саны жағынан екі есе аз болса да (5 млн. адам), шығынына қарағанда (18-17 процент) әйгілі украинды трагедиядан үш есе асып түседі» [7].

XX ғасырдағы, соның ішінде 20-шы жылдар басында және 30-шы жылдар басында етек алған жантүршігерлік ашаршылықтар жөнінде осы жылдардағы Қазақстандағы саяси, әлеуметтік экономикалық үдерістерді жан-жақты әрі жүйелі зерттеген ғалым, тарих ғылымдарының докторы, ҚҰҒА құрметті академигі Талас Омарбекұлы өз пікірін былайша білдіреді: «Осы аштықтарда қазақтың қырылғаны қырылып, аман қалғаны бас сауғалап тоз-тоз болып, халық ретінде жойылудың аз-ауалдында қалды... Ақиқатқа жүгінсек, аштықтың төркінінде большевиктер партиясының көсемі Лениннің және оның партиялас серіктерінің бұралаң іздері сайрап жатыр» [8].

Сонымен жоғарыда келтірілген деректер мен мәліметтерге сүйене отырып, мынадай қорытынды жасауға болады: қазақ халқының басынан өткен ең бір қасіретті тағдыры кеңестік тоталитарлық жүйенің кезінде XX ғасырдың 20-30-жылдарында орын алды. Оның ең бір жантүршігерлік көрінісі осы кезеңде қазақ даласында қолдан ұйымдастырылған ашаршылықтар болды. Ел аман, жұрт тынышта жүздеген мың халық аштықтан қырылды. Коммунистік тоталитаризмнің күштеу, зорлау саясаты қазақ халқының өз жерінде жаппай қырғынға, қуғын-сүргінге ұшыратып үлес салмағы жағынан ежелгі ата қонысында

азшылыққа айналдырды. Олардың демографиялық және басқа да ауыр зардаптарын қазірге дейін тартып келеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – Егемен Қазақстан, 12 сәуір 2017 ж.
2. Мұстафа Шоқай. Шовинизм туралы. – Ақиқат, 16.07.2012.
3. Есмағамбетов К. Қазақтар шетел әдебиетінде. – Алматы, 1994. 143-144-бб.
4. «Қазақ» газеті. – Алматы, 1998. 436-б.
5. Мұстафа Шоқай. Түркістанның қилы тағдыры. – Алматы, 1992. 104-б.
6. Асылбеков А. Қазақ Республикасындағы аштықтың ауданы. - Ақиқат, 07.11.2011.
7. Қазақ. Жоғары оқу орындары студенттеріне арналған оқу құралы. – Алматы, 1994. 67-68-бб.
8. Омарбеков Т. XX ғасырдағы Қазақстан тарихының өзекті мәселелері. – Алматы, 2001. 223-б.

ЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ АРХИВНОГО ДЕЛА В КАЗАХСТАНЕ В ПЕРИОД БОЛЬШЕВИСТСКОГО РЕЖИМА (1918-1927гг.)

Л.М. Хасанаева, А.М. Уразбаева,
*к.и.н., доценты кафедры истории
Казахстана КазНУ им. аль-Фараби*

В годы гражданской войны основная цель архивных органов состояла в том, чтобы спасти от гибели огромные архивные богатства страны. Правда, в центре с самого начала архивные материалы использовались, как важное орудие политической борьбы. Я имею в виду публикацию различных документов, разоблачавших политику царского правительства. На местах же, особенно на таких окраинах, как Казахстан, вся деятельность архивных работников сводилась исключительно к сохранению документов. Многие, очень ценные безвозвратно погибли, но очень много удалось спасти и в этом большая заслуга перед историей архивных работников, действовавших в те трудные годы.

Работники архива не ограничивались, конечно, этим обращением, а путем систематического обхода учреждений собирали все текущие материалы: брошюры, газеты, листовки, плакаты и другие, положив, таким образом, основание концентрации документов революционного периода.

Все органы советской власти перестраивали свою работу применительно к новым условиям. Расширились и изменились задачи архивных учреждений. Речь шла о том, чтобы, прежде всего, сосредоточить в руках государства все колоссальное количество документальных материалов, находившихся в различных учреждениях и даже в руках частных лиц. Задача осложнялась в том обстоятельстве, что большое количество очень ценных архивных документов хранились в различных научных учреждениях, где окопались враждебные советской власти люди и цепко держали эти документы. В руках частных лиц – бывших деятелей царского правительства, буржуазии, дворянства, также было много важных материалов.

Для разрешения этих задач государственные архивы должны были иметь достаточно власти и авторитета. Учитывая эти обстоятельства, правительство республики 30 января 1922 года издало декрет о преобразовании Главархива в Централархив РСФСР, состоящий непосредственно в ведении ВЦИК.

Этот декрет и послужил основанием для реорганизации архивного дела в Казахстане. К началу 1928 года было разработано положение о Центральном архиве Кирреспублики образуют в совокупности Центральный архив КАССР, являющийся частью Централархива РСФСР и состоящий в ведении КЦИК [1]. Одновременно было утверждено положение о губернских архивных бюро. Роль последних в условиях Кирреспублики была очень важна, так как Казахстан, не имел до 1920 года своего политического центра и поэтому материалы имеющие республиканское значение были разбросаны в самых неожиданных уголках страны.

Централархив Кирреспублики приступил к концентрации материалов, относящихся как к дореволюционной, так и к пореволюционной истории Казахстана. Все фонды краевого значения были перевезены в особое помещение, была создано специальная комиссия по централизации архивов Красной Армии. Концентрация материалов встретилась с очень большими затруднениями. На местах в городах, а иногда и селах находились очень ценные документы, но хранились они в совершенно недопустимых условиях иногда в сараях, иногда в открытых помещениях. Большое количество материалов погибло от сырости, от огня (так было позже в 1927 году в Семипалатинске), многое просто расхитили на бумагу. Необходимо было спасти все, что можно было спасти.

В течение 1922-1924 годах Централархив сосредоточил у себя ряд важнейших фондов периода Октябрьской революции и гражданской войны. В первую очередь принимались фонды ликвидированных советских учреждений, действовавших в первые годы революции, как например,

МАЗМҰНЫ

Мұтанов Ғ.М. Құттықтау сөз.....	3
---------------------------------	---

ПРОФЕССОР Т.ОМАРБЕКОВТЫҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Әбжанов Х. Профессор Талас Омарбеков және тарихи жад.....	4
Каратаев О. Улуу инсан, татыктуу устат, үлкен оқумуштуу.....	5
Махат Д. Ғалым жолы.....	8
Әдірешев М. Досым Талас туралы бір үзік сыр.....	13
Түрсүн Х., Таракчы Вахдет. Тоталитарлық биліктің саясатына Мұстафа Шоқай сынының Талас Омарбеков зерттеулерінде дәйектелуі.....	18
Жаппасов Ж.Е. Тарих ғылымының дамуына сүбелі үлес қосқан ғалым - Талас Омарбеков... ..	20
Хазретәліқызы Р. Талас Омарбеков және қазақ тарихы «ақтаңдақтарын» ашудағы архив материалдары.....	22
Көптілеуова А. Тағдырымды тарихпен өрген тұлға.....	23

ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҰЛЫ ДАЛА ТАРИХЫ: ЭТНОГЕНЕЗ ЖӘНЕ КУЛЬТУРОГЕНЕЗ

Таşağıl А. Doğu gök-türk devletinin yıkılış sürecinin analitik değerlendirilmesi (626-630).....	25
Толеубаев А.Т. Сако-скифские и казахские параллели в похоронно-поминальных обычаях.....	29
Төлебаев Т.Ә. Феноменология және рулар мен тайпалар тарихын зерттеу мәселелері.....	36
Қалыш А.Б. «Манас» эпосындағы қазақтар мен қырғыздардың этникалық байланыстары.....	40
Ноянов Е.Н. Сақ патшайымы Томирисінің парсы патшасы Кирмен жүргізген соғыс әрекеті.....	42
Жұмбабаева Ж.К. Серікбол Қондыбайдың «Алаш» этнонимі туралы жаңаша тұжырымдары.....	45
Шамшиденова Ф.М. Жошы ұлысының этникалық тарихы.....	49
Нуржанов А.А. Историко-археологическое изучение средневекового Тараза.....	53
Картаева Т.Е. Использование чигиря для подъема воды в аридных зонах Казахстана.....	63
Искакова Ғ.З. Оңтүстік және Жетісу ортағасырлық қалалар орналасқан климаттық белдеу.. ..	67
Сағинаева А.Н. Қоман-қыпшақтарының көрші халықтармен этно-тарихи байланыстарының кейбір мәселелері.....	72
Қошымова А.О. Оғыздардың Кіші жүз құрамындағы ру-тайпалардың этногенезімен тарихи байланысы.....	74
Салғараев М.Т. Социально-экономическая структура скифов.....	78
Ғанибаева Ж.А. Кіші жүз қазақтары шежіресінің кейбір мәселелері.....	80
Бесетаев Б.Б., Жарылғасынова Б.М. Күршім ауданының археологиялық ескерткіштерінің зерттелу тарихы.....	84
Абзалбеков М.Я. С.С. Черниковтың қола дәуірі ескерткіштеріне қатысты зерттеулері.....	87

ЕУРАЗИЯНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІ

Жумагулов К.Т. Отражение аспектов тюркской истории в Bibliotheca Apostolica Vaticana....	91
Mualla UYDU YÜCEL. Türk destanlarında kadın imgesi.....	96
Нуртазина Н.Д. Дәстүрлі көшпелі қазақ қоғамындағы ислам шариғатының өркениеттік рөлі.....	101
Ноғайбаева М.С. Түркі халықтары әлемінің этнотарихи сипатын зерттеудегі мифологияның рөлі.....	105
Қартабаева Е.Т. Түркітілді елдердің интеграциясы: тарихи алғышарттары және қазіргі жағдайы.....	107
Шашаев Ә.К. Қазақстан тарихындағы ежелгі дүние деректерін пайдаланудың тәсілдері.....	110
Майданали З. Религиозные верования и традиционное мировоззрение кочевых объединений Евразии.....	114
Беркимбаев К.М., Оразхан Н. Византия және қарахандықтар қоғамындағы жалпыадамзаттық құндылықтардың педагогикалық әлеуеті.....	117
Sevinç E. Çağdaşı kaynakların Ankara savaşı.....	120

XV-XVIII ҒҒ. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ: МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰРЫЛЫСЫ, САЯСАТЫ, ДИПЛОМАТИЯСЫ, ЭКОНОМИКАСЫ

Кәрібаев Б.Б. Хакназар хан және қазақ-ноғай қатынастары мәселелері.....	129
Кәрібаев Б.Б. Хакназар хан және қазақ-ноғай қатынастары мәселелері.....	133
Өтениязов С.К. Қазақ мемлекеті тарихының зерттелу проблемалары.....	137
Атығаев Н.А. Некоторые новые источники по истории позднесредневекового Казахстана, хранящиеся в библиотечных фондах Тегерана.....	142
Пилипчук Я.В. Могулия в конце XVI в. – первой половине XVII в.....	145
Тасилова Н.А. Қасым хан: күшті билеуші, реформатор, шебер дипломат, мықты колбасшы.....	149
Баймолда Д. Абак Керей Қожаберген батырға 320 жыл.....	152
Жанәбіл Ж. Қазақ батырлар жөнінде айтылмаған бір шындық: Қожаберген Жәнібекке қатысты құжаттардан.....	156
Терекбаева Ж. Қазақ халқының дәстүрлі қатынас-құралдары: зерттелу тарихы мен дерек көздері.....	159

РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ХАЛЫҚТАРЫ

Койгелдиев М.К. Юсуп Абдрахманов и некоторые особенности мировоззрения политических элит народов центральноазиатского региона.....	165
Алтаев А.Ш. Сравнительный анализ этнического состава населения стран Центральной Азии.....	168
Султангалиева Г.С., Сейлбекова М.Б. "Тарханы": трансформация смысла и значение термина.....	172
Иманбаева С.С., Заурбекова Л.Р. Абай Құнанбаев - мұрасы қоғамдық ойдағы сыншыл бағыттың бастамасы.....	178
Удербоева С.К. Жизнь и деятельность Бориса Владимировича Лунина.....	181
Баймұратова Г.Ш., Тастанова З.Т. Шоқан Уәлихановтың тарих ғылымына қосқан үлесі.....	183
Мырзахметова А.Ж. Научные исследования территории Степного края органами переселенческого управления в конце XIX – начале XX вв.....	186
Маликов Б.У. Жетісу облысы құрамына кіретін уездердегі болыстардың құрылу ерекшелігі.....	191
Сабырғалиева Н.Б. Патшалық Ресейдің конфессионалдық саясаты: қажылықты бақылау шаралары.....	196
Қыздарбеков Ә. Ресей империясының Түркістан аумағында жүргізген тіл саясаты (XIX ғ. соңы – 1928 ж.).....	200

КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАН: САЯСИ-ӘЛЕУМЕТТІК ҮДЕРІСТЕР

Қаражан Қ.С. Азамат соғысының себептері және оған Қазақстанның тартылуы.....	203
Мұхатова О.Х. Жазықсыз жазаның құрбаны - Асылбек Сейітов.....	206
Таңатарова Ж.Т. Қазақстандағы көшпелі және жартылай көшпелі шаруа қожалықтарын отырықшыландыру тарихынан.....	209
Қара Ә. Кеңестік идеология және Мұстафа Шоқай.....	215
Аманжолова Д.А. К вопросу о социально-бытовом обеспечении бюрократии Казахской АССР.....	222
Қалыш А.Б., Бекесова А.Т. Қазақстан түркмендерінің 1920-1980 жж. этнодемографиялық үдерістері.....	224
Махат Д. Сәбит Мұқанов: КОКП-ның Лениндік ұлт саясатынан дөрекі, кешірілместей ауытқуы (Қазақ тілі мәселесін көтерген бір хаттың тарихы).....	230
Нұрымбетова Г.Р. Ораз Жандосов тағдырының тағылымы.....	233
Сайлан Б. Сәуір төңкерісі тұтандырған соғыс.....	237
Қозыбақова Ф.А. Қазақ байларын тәркілеу: мұрағат құжаттарында.....	240
Смағұлов С. Кеңес өкіметі кезіндегі қазақ даласындағы ашаршылықтар.....	243
Хасанаева Л.М., Уразбаева А.М. Централизация архивного дела в Казахстане в период большевистского режима (1918-1927 гг.).....	247
Қоңыратбаев О.М. Тұрар Рысқұлов шығыс халықтарының I съезінде.....	249
Дервиш Л.В. Исправительно-трудовые лагеря в Казахской ССР.....	254
Ескекбаев Д. Алаш партиясының ролі мен орны.....	259